

Ismail PALIĆ

ILIJAS TANOVIĆ:
FRAZEOLOGIJA BOSANSKOGA JEZIKA
(Dom štampe, Zenica, 2000)

Frazeologija bosanskoga jezika I. Tanovića izuzetno je vrijedna i nadasve zanimljiva knjiga. Riječ je zapravo o monografiji koja pruža prvi potpuniji opis frazeološkog blaga bosanskoga jezika, opis koji je plod desetogodišnjega autorova istraživanja. Sam naslov knjige sugerira, kako to i sam autor ističe, dvoje: naučnu disciplinu koja se bavi proučavanjem frazeoloških jedinica te ukupni frazeološki fond jednog jezika. Ova knjiga u sebi je spojila obje te odrednice: ona je svojevrsno utemeljenje (ili barem učvršćenje temelja) naučnog pristupa frazeološkom sistemu bosanskoga jezika; k tome, ona je i mini frazikon toga jezika.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvome dijelu autor se bavi teorijskim promišljanjem frazeologije. U središtu njegova zanimanja jesu pitanja terminološkog određenja frazeoloških jedinica ili frazema, odnosa kojima se ove jedinice odlikuju na sintagmatskoj i paradigmatškoj osi, zatim pitanja ekspresivno-emocionalnih i stilskih obilježja frazema te njihovih sintaksičkih i semantičkih osobina, njihova leksikografskog statusa te, na koncu, njihove tipologizacije. U okviru doista zanimljivih razmatranja ovih širih tema Tanović posvećuje pažnju nizu pojedinačnih problema od kojih neki privlače posebnu pažnju. U ovom ću se kratkom prikazu osvrnuti na neke od njih.

Kao najprimjereniji termin za osnovnu frazeološku jedinicu Tanović uzima termin *frazem(a)* i njegove sinonime *frazeološka jedinica* (ima prednost u leksikografiji) i *frazeološki izraz* (kao terminološka invarijanta). Zabavljen "čisto terminološkim pitanjima", autor se dotiče i pojma *idiom* (ili *idiomatska fraza* – s rečeničnom strukturom) te govori o vrlo složenom i zamršenom odnosu između frazema i idioma. Tanovićevo razumijevanje idioma kao "izrazito ekspresivnih frazeoloških jedinica s asocijativno-konotativnim značenjem i naglašenom stilskom markacijom" u kojih je došlo do "radikalnog pomjeranja težišta s primarne na sekundarnu semantičku denotaciju njezinih članova" sasvim je na mjestu. Ovakvim svojim stavom Tanović je nesumnjivo pokazao gdje treba tražiti razlike između frazema i idioma. Ipak, meni se

čini da idiomima ni time nije osiguran poseban status, te da pitanje preciznog razgraničenja idioma i frazema i dalje ostaje otvoreno.

U mnoštvu različitih mišljenja frazeologa o tome koje strukturno-semantičke odlike frazema treba smatrati osnovnim Tanović je sasvim dobro uočio i istaknuo svojevrstu "antinomiju" ustaljenosti i kompaktnosti frazema, s jedne strane, i njihovu ekspresivnost i slikovitost (koju, pod utjecajem leksikografske prakse, mnogi smatraju sekundarnom), s druge strane. Naime, ustaljenost i kompaktnost frazema učvršćuju se čestom upotrebom, dok njihova ekspresivnost i slikovitost čestom upotrebom gube na vrijednosti. I jedno i drugo, međutim, spadaju u osnovne odlike frazema, jer se "proces frazeologizacije većine frazema temelji na njihovom ekspresivnom potencijalu" (str. 29).

Razmatrajući odnos između slobodnih spojeva punoznačnih riječi (sintagmi) i frazema, Tanović s pravom dovodi u pitanje stavove nekih frazeologa da se lekseme – komponente frazema referencijalnoznačenjski potpuno dezaktualiziraju za račun novog, globalnog značenja frazema. Ovakva tvrdnja može stajati za mnoge frazeme, ali je svakako nesporno da ona ne vrijedi u svakom slučaju. Ideja o potpunoj dezaktualizaciji odražava tzv. "užu" koncepciju frazeologije, koja se nastoji riješiti svih "graničnih" slučajeva. Nema sumnje da je mnogo lakše odvojiti slobodne sintagme od frazema ukoliko se za potonje pretpostavi potpuno semantičko odvajanje komponenti od njihove primarne referencije. No, ovo poimanje ne ostavlja mjesta za značajan broj očigledno "neslobodnih" sintagmi (*spraviti sa zemljom, držati jezik za zubima* i sl.) koje, dosljedni takvu pristupu, ne možemo zvati frazemama.

Posebnu autorovu pažnju privlači pitanje ustaljenosti i strukturne kompaktnosti kao suštinskih odlika frazema, koje su predmet prilično oštrog sporenja frazeologa. Oslanjajući se na rezultate provedenog istraživanja, Tanović sasvim dobro zaključuje da su ova svojstva frazema ipak relativna. Štaviše, on govori o "varijantnosti" frazema motiviranih zajedničkim značenjskim centrom, uočavajući među izdvojenim varijantama najčešće odnos sinonimije (*bacati /kome/ prah/prašinu u oči : bacati /kome/ pepeo u oči*), ali i antonimije (*biti plitke pameti : biti duboke pameti*). Frazemske varijante najbolji su dokaz dinamičnosti frazeološkog sistema svakog jezika. S ovim je u izravnoj vezi, ističe Tanović, i pitanje tzv. autorskih frazema, koje su u istraživanom korpusu relativno česte. Insistiranje na "ustaljenosti" i "strukturnoj postojanosti" praktično ne ostavlja prostora "autoriziranju" frazema, tj. njihovu nadograđivanju, s čime se ipak često susrećemo, posebno u književnoumjetničkom stilu. Istina, neki frazeolozi "nadograđene" frazeme i ne drže autorskim frazemama, čime onda zapravo ruše svoju osnovnu pretpostavku.

Posebno su u ovoj monografiji zanimljiva poglavlja u kojima su obrađene polisemija, sinonimija i antonimija frazema. Riječ je svakako o iznimno složenim pojavama razmatranje kojih pretpostavlja vrlo kompleksan pristup i primjenu različitih metoda analize. Stoga se s ovim pitanjima u radovima o frazeologiji ne susrećemo baš često. Utoliko je Tanovićev doprinos osvjetljenju ovih fenomena značajniji. Iako se, moram priznati, ne slažem u potpunosti sa svim tumačenjima vezanim za pojedine

primjere (recimo s tvrdnjom da frazeme *zamesti /kome/ trag* i *zatrti /kome/ trag* ne mogu stajati u odnosu sinonimije ni u kakvom kontekstu /str. 45/; da mogu, potvrđuje i sam autor na str. 61), treba ipak kazati da je Tanović, uopće uzevši, izuzetno dobro opisao sva tri spomenuta semantička odnosa u kojima mogu stajati frazeme, uočavajući i ističući najbitnije karakteristike svakoga od njih: frazeme su pretežno monosemične; kod polisemičnih frazema uočljiva je slojevitost semantičke strukture u kojoj se prepliću primarna i sekundarna denotacija (npr.: *na sav glas /govoriti/*: 1. veoma glasno, 2. otvoreno); sinonimija je načelno djelimična, a njeni su osnovni kriteriji u istoznačnosti ili bliskoznačnosti globalnog značenja frazema i njihovoj pripadnosti istome funkcionalnom stilu (npr.: *krasti Bogu dane : brojiti vrane*); antonimija frazema znatno je obimom uža od njihove sinonimije, a najčešće je motivirana postojanjem frazemskih komponenti s tzv. ocjenskim značenjem (koje su također značajne za uspostavljanje odnosa sinonimije) (npr.: *misliti svojom glavom : misliti tuđom glavom*). Kako se vidi, sinonimija ili antonimija frazema može se temeljiti na sinonimiji ili antonimiji njihovih komponenti, pri čemu je osnovna struktura ista (v. primjer za antonimiju), a može biti i potpuno izmijenjena struktura (v. primjer sa sinonimiju).

U odjeljku posvećenom ekspresivno-stilskim obilježjima frazeoloških jedinica autor ističe da su frazeme najgušće distribuirane u razgovornom, književno-umjetničkom i publicističkom stilu. Razgovorne frazeme obično se odlikuju šaljivošću, ironičnošću i "familijarnošću" i imaju relativno nisku ekspresivnu vrijednost, za razliku od frazema u "pisanoj riječi", koje se karakteriziraju pojačanom ekspresivnom vrijednošću. Iznoseni stav o ekspresivnoj vrijednosti ovih dviju vrsta frazema načelno može biti prihvatljiv, samo bi, po mome mišljenju, možda mogao biti malo ublažen, pogotovo ako se ima na umu, kako i autor ističe, da "pisana riječ" podrazumijeva veliku stilsku raznolikost, uključujući i (prije svega) književnoumjetnički stil, u kojemu se prepliću drugi funkcionalni stilovi, pa i razgovorni, zajedno sa svojim frazemama, kojima tad zasigurno raste ekspresivna vrijednost.

Odjeljci posvećeni frazeologizaciji na semantičkom i sintaksičkom planu zauzimaju, mislim, središnje mjesto u ovoj monografiji. U prvome od njih Tanović se sistematski pozabavio složenim pitanjima načinâ nastajanja frazema i semantičke transpozicije njihovih komponentnih leksema. U središtu njegova zanimanja ovdje stoji "srastanje" slobodnih sintagmi (tj. njihova "direktna" frazeologizacija); osim toga on se dotiče i pitanja frazeologizacije kondenziranjem izreka, poslovice i sl., zatim frazeologizacije "terminoloških sintagmi" i dr. Prijenos značenja komponentnih leksema odvija se semantičko-asocijativnim i slikovitim putem, a najčešće se ostvaruje putem poređenja, metafore, metonimije i sinegdohe. Svaki od ovih postupaka autor posebno obrađuje, oprimjeravajući ih odgovarajućim frazemama iz odabranoga korpusa. Ističući da frazeološki sistem funkcionira uporedo s leksičkim sistemom, Tanović, vođen logikom semantičkog ustrojstva leksičkog sistema, na koncu ustanovljava i definira izuzetno važan pojam frazeosemantičkog polja ili gnijezda, ali ga, vjerovatno ograničen obimom provedenog istraživanja, nažalost šire ne razrađuje. Sintaksičkom aspektu frazeologizacije, kao nešto manje složenom pitanju, posvećeno je i manje pažnje. Ipak, koristeći se pojmovima "sintaksičke ekspanzije" i "sintaksičke

redukcije", autor je i ovdje ponudio sasvim dobro utemeljene odgovore na osnovna pitanja, koja između ostaloga uključuju i problem obima i granica frazeoloških jedinica.

Zanimljiva je također i Tanovićeva analiza leksikografskog statusa frazema. U njoj on ukazuje na velike nedostatke kojima se u ovom pogledu odlikuju opisni rječnici "srpskohrvatskoga jezika", u kojima je djelimično zastupljeno i bosansko jezičko naslijeđe, uključujući i bosansku frazeologiju. U tim su rječnicima krajnje nedosljedno primijenjeni najvažniji kriteriji za predstavljanje frazeološke građe – semantički, sintaksički i frekvencijski. Značajne nedostatke, po Tanovićevu mišljenju, ima i Matešićev *Frazeološki rječnik*, u kojemu nije posvećeno dovoljno pažnje stilskom aspektu frazema. Osim toga, Tanovićevo je istraživanje pokazalo da dobra polovina iz korpusa izdvojenih frazema u Matešićevu rječniku uopće nije zabilježena.

Pitanje (ne)prevodivosti frazema, koja se često uzima kao jedno od njihovih osnovnih distinktivnih obilježja, Tanović razmatra na materijalu ruskog prijevoda "Tvrđave" M. Selimovića. I ovo ograničeno istraživanje potvrdilo je stavove onih lingvista i teoretičara prevodenja koji u principu odbijaju pojam "neprevodivost". Do nesporazuma, kako i sam autor naglašava, dolazi zato što se "neprevodivost" frazema često izjednačuje s nemogućnošću da se u dvama ili više jezika uvijek pronađu ekvivalentne frazeme.

Završno poglavlje u prvome dijelu ove knjige posvećeno je klasifikaciji frazema u bosanskome jeziku. Navodeći kriterije koji se najčešće uzimaju u obzir pri ovoj vrsti klasifikacije (lingvistički i ekstralingvistički), Tanović s pravom ističe da od svih jezičkih podistema frazeološki ima najuočljivija nacionalna obilježja svojih korisnika. Rezultati provedenog istraživanja nedvosmisleno ukazuju na to da je najveći broj frazema u obrađenom korpusu nastao "na bosanskom jezičkom, duhovnom i kulturnom prostoru" (str. 85). Osim toga, znatan je broj izdvojenih frazema za koje se može ustvrditi da jesu dio zajedničkog bosanskog, hrvatskog i srpskog jezičkog naslijeđa, a porijeklo im može biti različito (praslavenski, posuđeni iz drugih jezika, uobličeni u novije doba, u uvjetima savremenog načina života itd.). Istina, priznaje Tanović, nije lahko povući preciznu granicu između ova dva dijela frazeološkog blaga, ali je to, vjeruje on, uz primjenu složenih metoda dijahronijske analize i etnolingvističkih istraživanja ipak moguće. Autentična bosanska frazeologija izuzetno je bogata i vrlo raznolika. Bosanske frazeme često u svome sastavu imaju turcizme (samo u romanu "Tvrđava" M. Selimovića ima oko trideset takvih jedinica), ali su sve one nastale u bosanskome jeziku. Poseban frazeološki sloj bosanskoga jezika čine ovdje već spominjane relativno brojne autorske frazeme, a u okviru njih osobito su zanimljive one, istina malobrojne, koje su plod autorskog individualnog frazeološkog stvaralaštva (npr.: *list ljudski opada*). Istina, autorski frazemi mogu biti problematični sa stajališta svoje frekvencije, budući da neki frazeolozi ovaj kriterij smatraju izuzetno važnim. Međutim, Tanović s pravom, čini mi se, odbacuje ovaj mogući prigovor ustvrđujući da indeks frekventnosti, iako važan, ipak ne može stajati naporedo s najvažnijim obilježjima frazema.

Klasifikacija frazema prema sintaksičkim odlikama posljednja je tema kojom se u ovoj monografiji bavi Tanović. U ovom se odjeljku ukazuje na tijesnu vezu između sintaksičke klasifikacije frazema i pitanja njihova obima, tj. njihova razlikovanja od slobodnih sintagmatskih spojeva. Navodeći više različitih kriterija, Tanović se ipak opredjeljuje za klasifikaciju frazema izdvojenih iz korpusa istraživanja prema vrstama riječi u ulozi frazeoloških komponenti i njihovoj funkciji. Tako on razlikuje imenske (imeničke?), glagolske, adjektivne, adverbijalne i interjekcijske frazeme.

Drugi dio knjige donosi registar uočenih i izdvojenih frazema u korpusu istraživanja koji obuhvaća dvadeset i pet djela bosanskih pisaca XX stoljeća. Frazeme su u ovom popisu razvrstane prema imenima autora i naslovima djela. Uz svaku frazemu naznačeno je da li je navedena u *Frazeološkom rječniku* J. Matešića, a uz pojedine frazeme koje su zanimljive sa stajališta svoje semantizacije ili sl., dati su i kratki komentari. Registar je vrlo pregledan i obavijestan.

Na koncu ovog prikaza može se kazati da je *Frazeologija bosanskoga jezika* I. Tanovića izuzetno vrijedan doprinos proučavanju jednog od najslabije istraženih područja bosanskoga jezika. Pojavljivanje ove knjige izuzetno je važna činjenica za bosanistiku. Nadati se da će ona potaknuti i ohrabriti i druge bosaniste da se i sami upuste u slična istraživanja.